O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA EMOTSIONAL MUNOSABATNING BEVOSITA VA BILVOSITA IFODALANISHI: CHOG'ISHTIRMA-PRAGMATIK TAHLIL

Muallif: **Muxtorova Gulxumor Nazirali qizi**
Ma'luloti: oliy, magistr Mutaxassisligi: lingvistika:ingliz tili
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti bitiruvchisi
Ish joyi: Zangiota tuman ixtisoslashtirilgan maktabi
Lavozimi: ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tezis o'zbek va ingliz tillarida emotsional munosabatning bevosita hamda bilvosita ifodalanish xususiyatlarini chog'ishtirma-pragmatik nuqtayi nazardan o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda emotsional mazmunning leksik birliklar, modal konstruksiyalar, ritorik so'roq gaplar, kinoya va kontekst orqali yuzaga chiqish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, so'zlovchining kommunikativ maqsadi, suhbatdosh bilan ijtimoiy munosabati va nutqiy vaziyatning emotsional mazmunni talqin qilishdagi o'rni yoritiladi. Tahlil emotsional ifodaning lug'aviy ma'nosi bilan uning muayyan kontekstdagi pragmatik mazmuni o'rtasidagi farqni aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: chog'ishtirma tilshunoslik, emotsional munosabat, bevosita ifoda, bilvosita ifoda, pragmatik ma'no, kontekst, kinoya, modal birliklar, nutqiy akt, o'zbek tili, ingliz tili.

Kirish

Til insonning borliq haqidagi axborotni uzatish vositasi bo'lish bilan birga, uning hissiy holati, baholashi va suhbatdoshga nisbatan munosabatini ifodalashga ham xizmat qiladi. Muloqot jarayonida so'zlovchi o'z kechinmalarini bevosita nomlashi yoki ularni muayyan lingvistik vositalar va nutqiy vaziyat yordamida bilvosita anglatishi mumkin. Shu sababli emotsional mazmunni faqat so'zning lug'aviy ma'nosi asosida izohlash yetarli emas; bunda kontekst, kommunikativ maqsad va suhbat ishtirokchilarining o'zaro munosabatini ham hisobga olish zarur.

Emotsiyalarni til orqali ifodalash masalasi til va madaniyat munosabatlarini o'rgangan tadqiqotchilar e'tiborini tortib kelgan. A. Wierzbicka emotsional tushunchalarni turli tillar va madaniyatlar doirasida o'rganish zarurligini asoslaydi [1]. P. Brown va S. C. Levinsonning muloyimlik nazariyasi esa nutqiy ifodalarni tanlashda ijtimoiy munosabatlar va muloqot ishtirokchilarining manfaatlari muhim ekanini tushunishga yordam beradi [2].

O'zbek va ingliz tillarini chog'ishtirish emotsional munosabatning ikki tilda qanday vositalar orqali ifodalanishi, qaysi holatlarda ochiq bayon qilinishi va qachon yashirin pragmatik mazmun kasb etishini aniqlash imkonini beradi. Mazkur masala, ayniqsa, tarjima jarayonida muhimdir: bir tildagi jumlaning lug'aviy ma'nosini ikkinchi tilga ko'chirish har doim ham uning hissiy ta'siri va kommunikativ vazifasini to'liq saqlab qolmaydi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi o'zbek va ingliz tillarida emotsional munosabatning bevosita va bilvosita ifodalanish xususiyatlarini aniqlash hamda ularni chog'ishtirma-pragmatik jihatdan tavsiflashdan iborat.Ushbu maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Emotsional munosabatning lingvistik va pragmatik mohiyatini yoritish.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2. Bevosita emotsional ifodada ishtirok etuvchi leksik, grammatik va modal vositalarni tavsiflash.
3. Bilvosita emotsional mazmunni shakllantirishda kontekst, kinoya va ritorik so'roq gaplarning rolini aniqlash.
4. O'zbek va ingliz tillaridagi muqobil nutqiy misollarni chog'ishtirish.
5. Emotsional ifodaning pragmatik mazmunini belgilashda kommunikativ vaziyat va ijtimoiy munosabatlarning ahamiyatini ochib berish.
6. Olingan tahliliy kuzatishlarning tarjima va tillararo muloqot uchun ahamiyatini ko'rsatish.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning nazariy asosini pragmalingvistika, nutqiy aktlar nazariyasi hamda til va madaniyat munosabatlarini o'rganuvchi yondashuvlar tashkil etadi. J. L. Austinning nutqiy aktlar haqidagi qarashlari [3] va J. R. Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutqiy aktlar nazariyasi [4] nutqiy birliklarning faqat axborot berish emas, balki muayyan kommunikativ vazifani bajarish xususiyatini izohlashda muhimdir.Tadqiqotda chog'ishtirma, kontekstual, pragmatik va tavsifiy tahlil metodlaridan foydalanish nazarda tutiladi. Material sifatida o'zbek va ingliz tillaridagi dialoglar, badiiy asarlar hamda kundalik muloqot namunalarini tanlash mumkin. Materiallarni tanlashda emotsional mazmunning aniqligi, nutqiy vaziyatning mavjudligi va ikki tilda taqqoslash imkoniyati hisobga olinishi lozim.Quyida keltirilgan misollar tahlil mexanizmini ko'rsatish uchun tuzilgan namunaviy misollardir. Ular empirik korpusdan olingan iqtiboslar yoki statistik tadqiqot natijalari sifatida talqin qilinmasligi kerak.

Asosiy qism

1. Emotsional munosabatning bevosita ifodalanishi

Bevosita ifodalashda so'zlovchi o'z hissiy holatini ochiq nomlaydi. Bunda emotsiyani bildiruvchi sifatlar, fe'llar, otlar, kuchaytiruvchilar va undov birliklari muhim o'rin tutadi.

Masalan:

- O'zbek tilida: *Men bu xabardan juda xursandman.*
- Ingliz tilida: *I am very happy about this news.*

Har ikki jumlada quvonch emotsiyasi ochiq ifodalangan. O'zbek tilidagi *xursand* va ingliz tilidagi *happy* birliklari asosiy emotsional mazmunni bildiradi, *juda* va *very* esa uning darajasini kuchaytiradi. Ushbu misolda ikki til o'rtasidagi semantik muqobillik yaqqol ko'rinadi.

Biroq bevosita ifodaning o'zi ham turli pragmatik vazifalarni bajarishi mumkin. Masalan, *Men bundan xafa bo'ldim* jumlasi shunchaki hissiy holat haqida ma'lumot berishi, norozilikni bildirish yoki suhbatdoshni o'z xatti-harakatini qayta ko'rib chiqishga undash vazifasini bajarishi mumkin. Ingliz tilidagi *I'm disappointed* jumlasi ham vaziyatga qarab shu kabi kommunikativ vazifalarni bajaradi.

Demak, emotsional birlikning bevosita qo'llanishi uning pragmatik vazifasi ham doimo bir xil bo'lishini anglatmaydi. Hissiy mazmun ochiq ifodalangan taqdirda ham jumlaning muloqotdagi vazifasi kontekst asosida aniqlanadi.

2. Emotsional munosabatning bilvosita ifodalanishi

Bilvosita ifodalashda so'zlovchi o'z hissiyotini ochiq nomlamaydi, balki uni boshqa mazmundagi jumla, ishora yoki kontekst orqali anglatadi. Bunday hollarda tinglovchi jumlaning lug'aviy ma'nosi bilan cheklanmay, so'zlovchining ehtimoliy niyatini ham tushunishi kerak.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Masalan:
- O'zbek tilida: *Buni kutmagandim.*
- Ingliz tilida: *I wasn't expecting that.*
Mazkur jumlalar alohida olinganda kutilmagan vaziyat haqida axborot beradi. Biroq ijobiy voqea yuz bergan sharoitda ular yoqimli hayratni, salbiy vaziyatda esa xavotir yoki hafsalasi pir bo'lishni anglatishi mumkin. Shunday qilib, bir xil lingvistik shakl turli vaziyatlarda turlicha emotsional mazmun kasb etadi.
Yana bir misol:
- O'zbek tilida: *Boshqacharoq bo'lishini kutgandim.*
- Ingliz tilida: *I was hoping for something different.*
Ushbu jumlalar bevosita *noroziman* yoki *xafa bo'ldim* demasdan, kutilgan natija bilan mavjud holat o'rtasidagi nomuvofiqlikni ko'rsatadi. Natijada norozilik yoki hafsalasi pir bo'lish mazmuni bilvosita ifodalanishi mumkin.
Bunday ifoda usuli so'zlovchiga o'z munosabatini nisbatan yumshoq shaklda bayon qilish imkonini beradi. Lekin uni faqat muloyimlik vositasi deb talqin qilish to'g'ri emas: ayrim vaziyatlarda bilvosita ifoda kinoya, shubha yoki masofali munosabatni ham bildirishi mumkin.
3. Kinoya va kontekstning emotsional mazmunni shakllantirishdagi roli
Kinoya emotsional munosabatning bilvosita ifodalanishida muhim hodisalardan biridir. Kinoyali nutqda jumlaning yuzaki mazmuni bilan so'zlovchining asl kommunikativ niyati o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelishi mumkin.
Masalan, biror ish muvaffaqiyatsiz bajarilgan vaziyatda:
- O'zbek tilida: *Juda yaxshi qilibsiz!*
- Ingliz tilida: *Well done!*
Ushbu birliklar odatiy sharoitda maqtov ifodasi bo'lishi mumkin. Biroq ular muvaffaqiyatsizlikdan keyin istehzoli ohangda ishlatilsa, tanqid yoki norozilikni anglatishi ehtimoli mavjud. Bu misol ikki muhim jihatni ko'rsatadi. Birinchidan, jumlaning lug'aviy mazmuni uning pragmatik mazmuniga har doim ham teng emas. Ikkinchidan, kinoyani aniqlash uchun nutqiy vaziyat, intonatsiya, oldingi muloqot va so'zlovchining munosabatini hisobga olish zarur. Chog'ishtirma tahlilda aynan shu jihatga e'tibor qaratish lozim: o'zbek va ingliz tillarida kinoya mavjudligini qayd etish bilan cheklanmay, uning qanday kontekstlarda yuzaga kelishi va qaysi lingvistik vositalar yordamida anglashilishini aniqlash muhimdir.
3. Emotsional ifodada yumshatish va kuchaytirish vositalari
Emotsional munosabatning darajasi maxsus leksik va grammatik vositalar yordamida boshqarilishi mumkin. Yumshatish vositalari hissiy munosabatni ehtiyotkorlik bilan ifodalashga xizmat qilsa, kuchaytirish vositalari uning ta'sirchanligini oshiradi.

Kommunikativ vazifa	O'zbek tilidagi misol	Ingliz tilidagi misol
Hissiyotni yumshatish	Men biroz xafa bo'ldim.	I'm a little disappointed.
Kuchli ranjishni ifodalash	Bu meni juda ranjitdi.	This really hurt me.
Ehtiyotkor norozilik	Menimcha, bu qarorni qayta ko'rib chiqish kerak.	I think we should reconsider this decision.
Ochiq minnatdorlik	Sizga chin dildan minnatdorman.	I'm truly grateful to you.

Jadvaldagi misollar kommunikativ vazifasi jihatidan yaqin bo'lsa-da, ularni har bir vaziyatda to'liq

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

teng ma'noli deb bo'lmaydi. Masalan, *biroz* va *a little* miqdor yoki darajani yumshatadi, biroq haqiqiy nutqda hissiy ta'sir intonatsiya, vaziyat va suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatga ham bog'liq bo'ladi.

Ehtiyotkor norozilik misollarida esa emotsiya to'g'ridan-to'g'ri nomlanmaydi. So'zlovchi qarorga nisbatan o'z munosabatini taklif yoki tavsiya shaklida ifodalaydi. Bu holat emotsional munosabatning faqat emotsiyani bildiruvchi so'zlar orqali emas, balki nutqiy strategiya va gapning kommunikativ vazifasi orqali ham namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

4. O'zbek va ingliz tillarining chog'ishtirma-pragmatik xususiyatlari

O'zbek va ingliz tillaridagi emotsional ifodalarni qiyoslashda uchta asosiy mezonni ajratish mumkin. Birinchisi — **lingvistik shakl**. Bunda emotsiyani ifodalovchi so'zlar, kuchaytiruvchilar, modal birliklar, so'roq va undov gaplar o'rganiladi.

Ikkinchisi — **pragmatik vazifa**. Birlikning maqtov, tanqid, norozilik, minnatdorlik, hayrat yoki boshqa kommunikativ vazifani bajarishi aniqlanadi.

Uchinchisi — **kontekstual talqin**. Bunda bir xil yoki o'xshash shakl turli vaziyatlarda qanday emotsional mazmun anglatishi tahlil qilinadi.Mazkur mezonlar ikki til o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni tizimli aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, ayrim til vositalarining qo'llanishini butun millatga xos yagona xususiyat sifatida umumlashtirishdan saqlanish kerak. Emotsional ifodaga shaxsiy uslub, muloqot muhiti, yosh, ijtimoiy munosabat va individual kommunikativ maqsad ham ta'sir qilishi mumkin.Shu nuqtayi nazardan, chog'ishtirma-pragmatik tahlil til birliklarining o'zini qiyoslash bilangina cheklanmaydi. U mazkur birliklarning real yoki kontekstual jihatdan asoslangan nutqiy vaziyatlarda qanday vazifa bajarishini ham o'rganadi.Muhokama va tadqiqot istiqbollari Keltirilgan namunaviy misollar emotsional munosabatning bevosita va bilvosita ifodalanishini bir-biridan farqlash uchun nazariy asos yaratadi. Biroq o'zbek va ingliz tillaridagi vositalarning qaysi biri ko'proq ishlatilishi, ularning qanday vaziyatlarda ustun kelishi yoki qaysi tilda muayyan strategiya samaraliroq ekanini aniqlash uchun empirik material zarur.Keyingi bosqichda ikki tildan teng mezonlar asosida tanlangan dialoglar va matnlar korpusini shakllantirish maqsadga muvofiq. Har bir misol quyidagi mezonlar bo'yicha tasniflanishi mumkin:

- emotsiyaning turi;
- bevosita yoki bilvosita ifodalanishi;
- qo'llangan lingvistik vosita;
- kontekstual va pragmatik vazifa;
- tarjimada emotsional mazmunning saqlanish darajasi.

Bunday yondashuv nazariy kuzatishlarni tekshirish, natijalarni dalillar bilan asoslash va ikki til o'rtasidagi o'xshashlik hamda farqlarni aniqroq tavsiflash imkonini beradi.

Xulosa

O'zbek va ingliz tillarida emotsional munosabat bevosita emotsional birliklar orqali hamda bilvosita kontekst, kinoya, modal konstruksiyalar va ehtiyotkor baholash shakllari yordamida ifodalanishi mumkin. Bevosita ifodada hissiy holat ochiq nomlanadi, bilvosita ifodada esa uning mazmuni ko'pincha nutqiy vaziyat va kommunikativ niyat asosida anglashiladi. Chog'ishtirma-pragmatik yondashuv emotsional birliklarning lug'aviy ma'nosi, kommunikativ vazifasi va kontekstual talqini o'rtasidagi munosabatni aniqlashga yordam beradi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati emotsional

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mazmunni tarjimada saqlash, tillararo muloqotda noto'g'ri talqinlarning oldini olish va pragmatik kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wierzbicka, A. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
2. Brown, P., Levinson, S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
3. Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
4. Searle, J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
5. Yule, G. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.